

معرفی و نقدی بر دایرة المعارف قرآن^۱

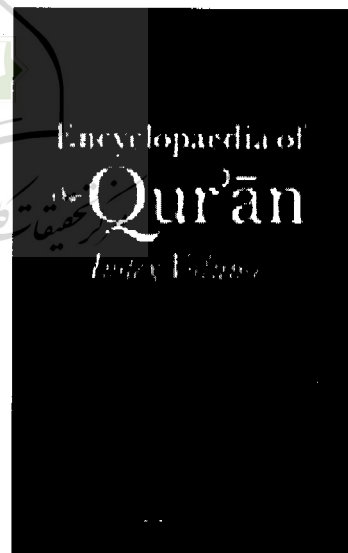
• امیر وفانیان^۲

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه شهید بهشتی

و شیوة زندگی و سیاست به او جهت بخشیده است. بنا به گفته فردیود، دانشمند ایتالیایی: «قرآن مهم‌ترین و بالاترین اثری است که می‌تواند از بشری در تمام عالم به‌جای ماند» (فولادوند، ۱۳۸۰، ص ۲۳). قرآن کریم، تنها کتاب تحریف‌نشده آسمانی و مهم‌ترین و اساسی‌ترین متن و منبع معارف نزد مسلمانان است و به همین دلیل سنگ بنیادین کاخ تمدن و فرهنگ اسلامی و سرچشمه اصلی اندیشه یک چهارم جمعیت جهان است. این کتاب بزرگ در عین حال که دارای فصاحت، بلاغت و اعجاز (لفظی و معنوی) می‌باشد، در بسیاری از آیات به مباحث متنوع و موضوعات گوناگون علمی و مرتبط با سعادت دنیوی و اخروی انسان‌ها پرداخته است.

تاکنون آثار زیادی در زمینه‌های علوم قرآنی در مشرق‌زمین نوشته شده است، به‌گونه‌ای که کتاب‌شناسی قرآن در زمینه‌های گوناگون، تفسیر قرآن، ترجمه قرآن، فرهنگ قرآن و فهرست‌های قرآنی به بیش از بیست‌هزار عنوان می‌رسد.^۳ فقط کتاب‌شناسی ترجمه و تفسیر قرآن به زبان اردو که در پاکستان منتشر شده است، هزار عنوان می‌باشد، در حالی که سابقه رسمی این زبان از قرن دهم هجری است (خرم‌شاهی، ۱۳۷۵، ص ۲۸۵). قرآن‌شناسی نزد غربیان نیز پیشینه‌ای طولانی دارد که به خلق آثار فراوانی در این زمینه منجر شده است.^۴ اما با وجود این، در بین این آثار هیچ دایرة‌المعارف^۵ ویژه قرآن را نمی‌توان مشاهده کرد.

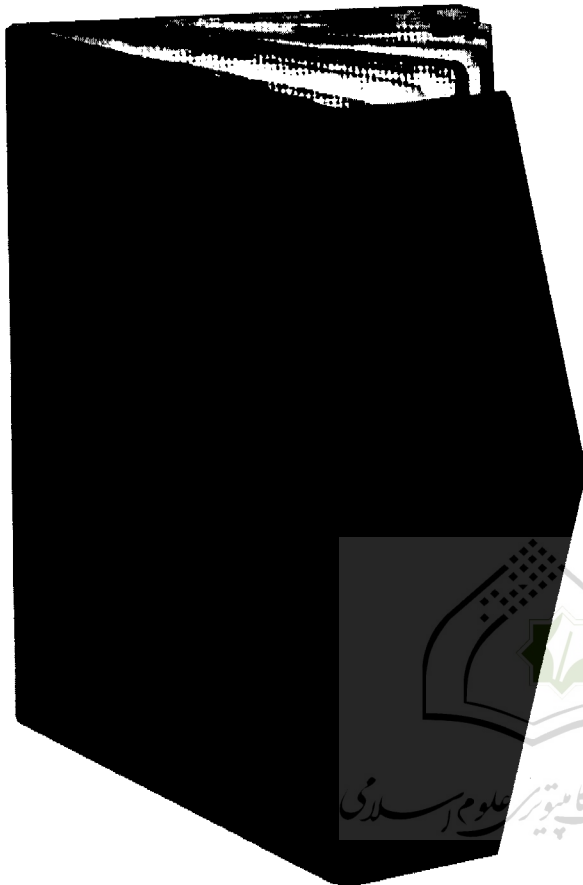
شاید بتوان به‌جرت ادعان داشت که اهمیت تدوین منابعی همچون فرهنگ‌ها و دایرة‌المعارف‌های قرآن کریم در دوران معاصر، کمتر از اهمیت گردآوری و نگارش این

■ McAuliffe, Jane Dammen (General Editor) et al., (2001-2006). Encyclopaedia of Qur'an 1st Edition. 5 vols. plus index., Leiden: Brill Publishers, ISBN 90-8-14743-04

مقدمه

قرآن سخن دوست است که در رگ و پوست مسلمانان ریشه دوانیده و در طول چهارده قرن، اندیشه و تار و پود وجود آنان را مسخر خود ساخته و در قلمرو علم و ادب و حکمت

قرآن سخن دوست است که در رگ و پوست مسلمانان ریشه دوانیده و در طول چهارده قرن، اندیشه و تار و پود وجود آنان را مسخر خود ساخته و در قلمرو علم و ادب و حکمت و شیوه زندگی و سیاست به او جهت بخشیده است

کتاب عظیم‌الشان در زمان صدر اسلام و نزول قرآن نباشد، زیرا امروزه با گذشت بیش از ۱۴ قرن از نزول و حفظ قرآن، زمان آن فرا رسیده است که دیگر به عمق و ژرفای آن به صورت گسترده‌تر پرداخته شود و مفاهیم موضوعی و ارتباط علمی آیات آن بیش از پیش شکافته شود. در این میان دایرةالمعارف‌ها را، که آینه رشد و توسعه علوم و تفکر بشری هستند، می‌توان چون ابزاری قوی، علمی و کاربردی برای پژوهش و تحقیق بیشتر، راحت‌تر و سریع‌تر در علوم قرآنی دانست و رسالت بسط و نشر مفاهیم قرآنی را تا حدود زیادی به اینگونه از منابع مرجع واگذار کرد.

از جمله مؤسساتی که در زمینه پژوهش‌های قرآن‌شناسی دست دارد، انتشارات بریل شهر لیدن^۶ هلند است. بریل مؤسسه‌ای است که با تلاشی جانکاه و پی‌گیر، توانسته است در زمینه علوم اسلامی، ادبیات عرب و ادبیات فارسی آثار فراوانی چاپ و شهرت عظیمی کسب کند (امیرخانی، ۱۳۸۱، ص ۳۲۳). انتشارات بریل که در سال ۱۶۸۳ تأسیس شد، دارای پیشینه ۳۲۵ ساله در نشر آثار علمی است.^۷ این ناشر هر سال بیش از ۱۲۰ نشریه و ۵۵۰ کتاب منتشر می‌کند. محققان رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی انتشارات بریل را فراهم‌کننده منابع برخط و میکروفرم می‌شناسند.^۸

جمعی از شرق‌شناسان در سال‌های اخیر بر آن شدند تا در کشور هلند به تألیف دایرةالمعارف ویژه قرآن اقدام کنند. آنان موفق شدند با همکاری تعداد زیادی از محققان مسیحی و یهودی و نیز برخی از دانشمندان مسلمان مانند حامد نصر ابوزید و محمد آرکون، این دایرةالمعارف مهم را در پنج جلد

تألیف و چاپ کنند. ابتکار این پروژه و همچنین سرپرستی این گروه را خانم مک اولیف، استاد دانشگاه جورج واشنگتن، به عهده دارد. گروهی از پژوهشگران و قرآن‌شناسان غربی با دقت فراوان موضوعات متعدد و زوایای گوناگون معارف قرآن را مدنظر قرار داده و برای هر کدام مقاله‌ای علمی نوشته‌اند. جالب اینکه غربیان تا چه اندازه به موضوعات قرآنی ما توجه کرده و درباره موضوعاتی مطالعه، تحقیق و قلم‌فرسایی کرده‌اند که حتی برخی از ما مسلمانان آن مقدار کار و همت علمی نداشته‌ایم.

دایرةالمعارف قرآن^۹ اثری پژوهشی در موضوعات قرآنی است که اصطلاحات و واژگان، مفاهیم، شخصیت‌ها، اماکن، تاریخ فرهنگی و تفسیر قرآنی و نیز مهم‌ترین مقالات مرتبط با مطالعات قرآنی را دربرمی‌گیرد. این اولین اثر جامع در زمینه قرآن است که به زبان غربی نوشته شده است.

شاید بتوان به جرئت اذعان داشت که اهمیت تدوین منابعی همچون فرهنگ‌ها و دایرةالمعارف‌های قرآن کریم در دوران معاصر، کمتر از اهمیت گردآوری و نگارش این کتاب عظیم‌الشان در زمان صدر اسلام و نزول قرآن نباشد

هدف از تدوین دایرةالمعارف قرآن

خانم جین دامن مک اولیف^۱ مسئول و سروراستار دایرةالمعارف قرآن درباره انگیزه و تاریخچه تألیف آن می‌نویسد: «برنامه‌ریزی برای این دایرةالمعارف در سال ۱۹۹۳ م. هنگامی آغاز شد که در لیدن با یک ویراستار بسیار عالی به‌نام پری بیرمن ملاقات کردم تا امکان شروع چنین پروژه‌ای را بررسی کنیم. خیلی زود چهار دانشمند درجه یک، یعنی ودد کدی، ویلیام گراهام، آندرو ریپین و کلد گیلیوت موافقت خود را برای پیوستن به هیئت تحریریه اعلام کردند. هدف این بود که اثر مرجعی را به صورت «بهترین توفیق قرن در باب پژوهش‌های قرآنی» ارائه دهیم و نیز می‌خواستیم این دایرةالمعارف زمینه تحقیق گسترده‌تری درباره قرآن در دهه‌های آتی را فراهم آورد. آرزوی مهم‌تر در دسترس قرار دادن گنجینه گسترده پژوهش‌های قرآنی برای طبقه عالمان متخصص و نیز فرهیختگان بود. البته می‌توان گفت: مخاطبان این دایرةالمعارف خوانندگان عمومی، اعم از مسلمانان و غیرمسلمانان، می‌باشند. در هر صورت تهیه آن به‌صورت نخستین مرجع درباره قرآن به زبان اروپایی، برای همه کتابخانه‌های عمومی و تخصصی لازم و ضروری به‌نظر می‌رسد» (اسکندرلو، محمد جواد، ص ۲۷۰).

اعضای اصلی هیئت تحریریه و ویراستاران این دایرةالمعارف عبارتند از:

۱. خانم جین دامن مک اولیف، استاد تاریخ و ادبیات عرب دانشگاه جرج تاون آمریکا در واشینگتن دی. سی. رئیس و سروراستار؛

۲. کلود جیلیوت/ گیلیوت^{۱۱} از دانشگاه ایکس - ان - پراونس؛

۳. ویلیام گراهام^{۱۲} از دانشگاه هاروارد آمریکا؛

۴. ودد کدی^{۱۳} از دانشگاه شیکاگو آمریکا؛

۵. آندرو ریپین^{۱۴} از دانشگاه ویکتوریا؛

دو نفر از جمع مشاوران نیز از نویسندگان برجسته مسلمان هستند:

- نصر حامد ابوزید، از دانشگاه لیدن هلند؛

- محمد آرکون، از دانشگاه سوربن فرانسه.

کلمه شریف «قرآن» و واژگان مربوط به آن مانند محمد، وحی، تحریف، اسلام و شیعه در بسیاری از دایرةالمعارف‌های بزرگ دنیا به عنوان مدخل‌های کلیدی و عناوین مقالات وجود دارد. برخی از این دایرةالمعارف‌ها عبارتند از:

- دایرةالمعارف دین^{۱۵}، ۱۶ جلد، چاپ نیویورک؛

- دایرةالمعارف اسلام^{۱۶}، ویرایش دوم؛

- دایرةالمعارف دین و اخلاق^{۱۷}؛

- دایرةالمعارف فلسفه^{۱۸}؛

- دایرةالمعارف جهان اسلام، چهار جلد، آکسفورد، انگلیس؛

- دایرةالمعارف بریتانیکا^{۱۹}، ۲۹ جلد؛

- دایرةالمعارف امریکانا^{۲۰}، سی جلد؛

- دایرةالمعارف بین‌الملل^{۲۱}، بیست جلد، چاپ نیویورک؛

- دایرةالمعارف قرآن، هند؛

- دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، جلد ۱۵. این اثر مشتمل بر چهل جلد خواهد بود و به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی در حال چاپ است.

در ایران مرکز فرهنگ و معارف قرآن، وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی قم تاکنون پنج جلد از دایرةالمعارف قرآن کریم را به چاپ رسانده است. سروراستار این اثر سیدمجید پورطباطبائی است.

اطلاعات کتابشناختی و مداخل

دایرةالمعارف قرآن در شش جلد منتشر شده است که بیش از هزار مدخل دارد. جلد نخست این اثر که در سال ۲۰۰۱ در ۵۵۷ صفحه و در ۳۲۵ مدخل به چاپ رسید، حروف A-D را شامل می‌شود. به همین ترتیب، همان‌طور که پیش‌بینی شده بود، هر سال یک جلد از این اثر به چاپ رسیده (جز سال ۲۰۰۵) و در سال ۲۰۰۶ جلد پنجم و نمایه درهم‌کرد^{۲۲} جامع در جلدی مجزا (جلد ششم) و در ۸۶۰ صفحه هم‌زمان وارد بازار شدند.^{۲۳} این دایرةالمعارف هم به‌صورت چاپی و هم به‌صورت برون خطی^{۲۴}

کتابخانه
اطلاعات ارتباطی و نشر

و بر روی لوح فشرده وجود دارد. لوح فشرده این اثر خود به صورت تک‌کاربره^{۲۵} و نیز چندکاربره^{۲۶} است.

سیاست دایرةالمعارف قرآن در استفاده از مدخل‌ها، به‌جای ترجمه واژگانی، به‌کارگیری کلمات مدخل به زبان انگلیسی بوده است که این امر، استفاده از این اثر را برای محققان مطالعات اسلامی و عربی و نیز محققان تاریخ مشرق زمین، ادبیات تطبیقی، کتاب‌شناسان و همچنین پژوهشگران علوم اجتماعی میسر ساخته است.

بعد از ذکر مقدمه جلد اول، اختصارات^{۲۷} ذکر شده در متن اصلی آمده است. همچنین، در متن اصلی این اثر از تصاویر، ارجاعات See و See Also به‌خوبی استفاده شده است. مطالب در دو ستون آمده است که برخی از این مقالات کوتاه و برخی بلند است. نویسندگان این دایرةالمعارف معمولاً زیر هر مدخل، به ترجمه آن واژه قرآنی، تعداد تکرار آن واژه در قرآن و گاه بیان تفاوت موارد کاربرد آن واژه پرداخته‌اند. مداخل این دایرةالمعارف از لحاظ ظاهری دو دسته‌اند: الف) مداخلی که فقط یک مدخل دارند و همان مدخل اصلی محسوب می‌شود؛ و ب) مداخلی که علاوه بر مدخل اصلی دارای مداخل فرعی نیز می‌باشند.

برخی از موضوعات دایرةالمعارف قرآن عبارتند از: خداشناسی و معاد (خدا، صفات خدا، جلال / اسلام، ایمان / علم و جهل / هدایت و ضلالت / آموزش / تسبیح / جاودانگی / تقدیر و سرنوشت / اشراق / حیات اخروی / بهشت و جهنم / بت‌پرستی)، پیامبران (هبوط آدم و حوا / ادريس / اسحاق / اشعیاء / هاجر / اسماعیل / هود / الیاس / یسع / حزقیال /

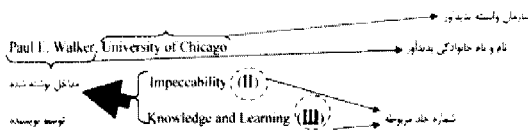
سیاست دایرةالمعارف قرآن در استفاده از مدخل‌ها، به‌جای ترجمه واژگانی، به‌کارگیری کلمات مدخل به زبان انگلیسی بوده است که این امر، استفاده از این اثر را برای محققان مطالعات اسلامی و عربی و نیز محققان تاریخ مشرق زمین، ادبیات تطبیقی، کتاب‌شناسان و همچنین پژوهشگران علوم اجتماعی میسر ساخته است

عزیر / کتاب آسمانی / انجیل / اسرائیل / وحی و الهام)، قرآن و سنت (عصمت / اعجاز / شفاعت / قرآن، فرقان، فاتحه، اسراء / تفسیر نویسی در صدر اسلام و حال / حدیث و سنت، بدعت / پیشگویی / ساختار قرآن / ادبیات و زبان قرآن / واژگان دخیل / تحریف / حنیف، حنبلی / غزوات / امی)، امامت و مذاهب (امام / آل النبی / فاطمه / حفصه / حمزه / مهاجرین و انصار / منافقان / یونانیان / اسماعیلیه / اباضیه)، احکام و حقوق (نماز / روزه / نماز جمعه / حجّه‌الوداع - احرام / ترس از خدا / نیت / جهاد - برائت / منافقان / تبعید / حدود / همجنس‌بازی / حجاب / مجسمه / فرزندکشی / ارث / رضاع / شراب / روابط زن و شوهر / ناتوانی جنسی / شوخی / هدیه / قیمینیسیم / حسادت / هجرت / افسانه / فلک، آسمان / شرق و غرب / اقتصاد / جغرافیا /

کتاب‌های
اطلاعات ارتباطات دانش‌ناشی

آموزش و پرورش / دعوت / عقل / فطرت).

در پایان هر مدخل نام و نام خانوادگی نویسنده مقاله دایرةالمعارفی آورده شده است و پس از آن منابع و مأخذ به ترتیب الفبای نام خانوادگی مرتب شده است و این منابع با علامت نقطه ویرگول (;) از یکدیگر جدا شده‌اند. به نظر می‌رسد که این نظام به دلیل صرفه‌جویی در فضا به کار رفته است، ولی جدانکردن منابع از یکدیگر با شماره یا با حروف، تا حدی باعث سردرگمی خواننده می‌شود. فهرست منابع و مأخذ خود به دو دسته "Primary" و "Secondary" تقسیم شده است. منابعی که بعد از "Primary" ذکر شده‌اند، منابعی هستند که نویسنده در نوشتن مقاله خود مستقیماً از آنها استفاده کرده است و منابع "Secondary" منابعی هستند که به صورت مستقیم به آنها ارجاع نشده است، بلکه برای مطالعه بیشتر در آن زمینه به خوانندگان پیشنهاد شده است.

۲. فهرست مقالات^{۲۹}

در این بخش فهرست کاملی از مداخل اصلی دایرةالمعارف به ترتیب الفبایی و به تفکیک جلد‌ها ارائه شده است. در مقابل هر مدخل و در داخل پرانتز نام پدیدآورنده مقاله مربوط آمده است و در نهایت در سمت راست هر مدخل شماره صفحه (صفحات) مدخل در جلد مربوط درج شده است. قابل ذکر است که صفحه‌گذاری مجلد‌های دایرةالمعارف قرآن به تفکیک و جداگانه است.

۳. نمایه اسامی خاص^{۳۰}

در این بخش فهرستی از اسامی خاص از قبیل اشخاص، اماکن، زبان‌ها، قباایل، طایفه‌ها، مذاهب، فرمانروایان، سلسله حکومت‌ها و غیره به ترتیب الفبایی آمده است. در این بخش در مقابل نام اشخاص و در داخل پرانتز تاریخ وفات شخص، هم به تاریخ هجری و هم میلادی، ذکر شده است (تاریخ تولد ذکر نشده است). درباره نام اشخاص سعی شده تا صورت و شکل شناخته‌شده‌تر آن که کاربرد بیشتری داشته است، به کار رود و در واقع از زبان کنترل شده استفاده شده است. القابی از قبیل امام، شیخ، حضرت، پادشاه و غیره قبل از اسامی اشخاص ذکر شده‌اند، ولی در نظم الفبایی لحاظ نشده‌اند. مثلاً در [Imam] Al- Hasan- Al- Askari امام و ال در نظم الفبایی لحاظ نشده‌اند. در بعضی مواقع، آوانویسی عربی به لاتین برخی از کلمات در داخل قلاب در مقابل مداخل آمده است. مثل Aaron [Harun]. در مواردی که نام خاص ذکر شده در داخل دایرةالمعارف قرآن خود به صورت یک مدخل اصلی وجود داشته، شماره صفحه و ستون مربوط به صورت پررنگ^{۳۱} مشخص شده است. و در نهایت شکل‌های اسمی و وصفی کلمات یکی در نظر گرفته شده‌اند. همچنین، هر کجا لازم بوده از ارجاع «نگاه کنید به»^{۳۲} به منظور ارجاع به مدخل پذیرفته شده استفاده گردیده است. مدخل مقلوب نیز در مواقع لزوم به کار رفته است.

مثال: Almohad mosque ¶ 597 b

از مثال بالا متوجه می‌شویم که مدخل فوق (مسجد

دایرةالمعارف قرآن اثری پژوهشی در موضوعات قرآنی است که اصطلاحات و واژگان، مفاهیم، شخصیت‌ها، اماکن، تاریخ فرهنگی و تفاسیر قرآنی و نیز مهم‌ترین مقالات مرتبط با مطالعات قرآنی را در بر می‌گیرد

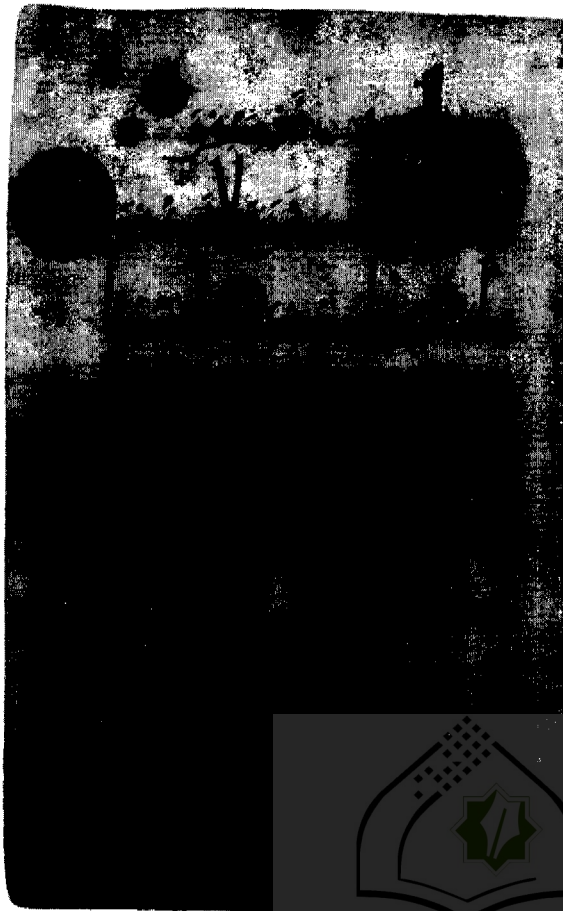
نمایه‌های دایرةالمعارف قرآن و کاربرد و توصیف هر یک

نمایه‌ها در ارزیابی منابع مرجع و به‌ویژه دایرةالمعارف‌ها اهمیت بسزایی دارند. جلد ششم از مجموعه شش‌جلدی دایرةالمعارف قرآن شامل پنج نمایه جامع و بسیار مفید به شرح زیر است.

۱. فهرست پدیدآورندگان^{۳۸}

در این بخش فهرست تمام پدیدآورندگان مقالات جلد‌های مختلف دایرةالمعارف قرآن به ترتیب نام خانوادگی آنها مرتب شده است. ولی تمام مداخل به صورت نام و سپس نام خانوادگی آنها ذکر شده است. پس از نام خانوادگی، نام دانشگاه پدیدآورنده پس از علامت کاما (,) ذکر شده است. در ذیل هر مدخل، مداخل دایرةالمعارف قرآن مربوط به پدیدآورنده مذکور به ترتیب الفبایی ذکر شده و در مقابل

کتاب
اطلاعات
اربع جلدی
در ۱۳۸۵

صفحه‌ای از قرآن کریم کلمات شده در قرن پنجم هجری
 اندازه نوشته ۱۸ × ۳۷٫۴ سانتی‌متر
 نوع خط کوفی ایرانی با اعراب و اعجام
 نوشته شده بر روی کاغذ نفوذی ضخیم
 نشان آیات اواخر سوره النهم، سوره القمر
 ۱۹۰۱

یکی از ویژگی‌های مثبت دایرةالمعارف قرآن لیدن، دعوت از برخی نویسندگان مسلمان برای نوشتن مقاله‌های قرآنی است

المُحَاد) در جلد دوم دایرةالمعارف، صفحه ۵۹۷ و ستون دوم (b) این صفحه آمده است.

۴. نمایه واژگان و عبارات عربی^{۳۳}

این بخش به منظور کمک بیشتر به پژوهشگران در زمینه مطالعات اسلامی و قرآنی طراحی شده است. خصوصاً برای کمک به افرادی که پیش‌زمینه‌ای از زبان عربی ندارند. در این بخش کلمات و عبارات عربی مشابه فرهنگ عربی به انگلیسی مدون و به ترتیب الفبای ریشه لغات آورده شده است.

۵. نمایه استنادات قرآنی^{۳۴}

این بخش براساس نام سوره‌های قرآن (از سوره فاتحه تا ناس) مرتب شده است. در مقابل هر سوره شماره آن داخل پرانتز ذکر شده است. در ذیل هر سوره ابتدا مداخل مربوط به آن سوره براساس شماره جلد تفکیک شده و سپس مداخل مربوط به آن سوره براساس شماره آیه‌ها تفکیک شده‌اند.

ویژگی‌های دایرةالمعارف قرآن

برخی از نویسندگان مقاله‌های این دایرةالمعارف واقعاً انصاف را رعایت کرده‌اند و در آنها بویی از تعصب دیده نمی‌شود. برای نمونه در مدخل «فاطمه»^{۳۵} که نویسنده آن خانم جین دامن مک اولیف است، به جلوه‌هایی از کمالات آن حضرت پرداخته شده است، مانند نزول آیه تطهیر و آیه مباهله و تأویل آیه برگزیدگی حضرت مریم (در آیه ۴۲ سوره آل عمران) در

شان آن حضرت، نظر شیعیان درباره برتر بودن فاطمه(س) بر همه زنان جهان و مظلومیت ایشان. لحن این مقاله دقیقاً لحن گزارشگری متصف و بی‌طرف است که به انعکاس اطلاعات خویش در خصوص عقیده مسلمانان درباره حضرت فاطمه(س) پرداخته است (زمانی، ۱۳۸۵، ص ۴۹۲).

یکی دیگر از ویژگی‌های مثبت دایرةالمعارف قرآن لیدن، دعوت از برخی نویسندگان مسلمان برای نوشتن مقاله‌های قرآنی است. طبعاً یک دانشمند مسلمان نه تنها مطالب و مقاصد قرآن را پخته‌تر و واقع‌بینانه‌تر از غیرمسلمان فهمیده و برای مخاطبان توضیح می‌دهد، بلکه مواردی از معارف قرآنی را که احیاناً دلایل و مؤیداتی از خارج قرآن دارند، معمولاً مطرح می‌کند که هم برای تقویت بینش مسلمانان و هم برای توجیه معقول معارف نزد خوانندگان غیرمسلمان، مفید خواهد بود.

دایرةالمعارف قرآن از تعدادی از نویسندگان مسلمان نیز استفاده کرده، مانند علی آسانی^{۳۶}، محمد آرکون، ابوفضل محسن ابراهیم، حامد نصر ابوزید^{۳۷}، ابوفضل محسن ابراهیم^{۳۸} در مقاله «زیست‌شناسی و آفرینش و مراحل حیات»^{۳۹} در

تفسیر آیه بیستم سوره عبس درباره سیر منظم متولدشدن یک جنین طبق برنامه ریزی حکیمانه خداوند، مطالبی از یافته های دانش جنین شناسی را ارائه می دهد که بسیار جالب توجه است. همچنین، علی آسانی مقاله «خاندان پیامبر»^{۴۰} را نوشته که آن هم به رغم اختصار، جامع و رسا است. البته وی اهتمام به تبیین نظریه شیعیان در موضوع اهل بیت (ع) و آیات نازل شده در شأن آنها نیز داشته است. متأسفانه بعضی از مقالات نویسندگان مسلمان به صورت ضعیف تحریر شده است. مثلاً نصر حامد ابوزید^{۴۱} در مقاله «نقش قرآن در زندگی روزمره» بهتر بود به نقش گسترده قرآن در اخلاق اجتماعی مسلمانان و روابط اقتصادی و معاملات آنها و روابط خانوادگی و شیوه تعامل مسلمانان با غیرمسلمانان می پرداخت که متأسفانه در این مقاله معارف قرآن کریم را نسبت به این موضوعات خیلی کم رنگ و کم محتوا و غیرجذاب ارائه داده است.

سومین ویژگی مثبت این دایره المعارف این است که در برخی از مقاله ها از قرآن دفاع شده و به ایرادهای گرفته شده از سوی مخالفان پاسخ داده شده است. برای مثال نیو بای^{۴۲} در مقاله «تحریف»^{۴۳} نوشته است: «روشن است که موضوع تحریف از مناسب ترین مباحثی است که شرق شناسان مغرض به جمع آوری شواهد و اعترافات و روایات ضعیف کتاب های مسلمانان برای اثبات وقوع تحریف پرداخته اند». نویسنده این مقاله نجابت و صداقت خویش را در تحقیق و تألیف نشان داده است. وی به دیدگاه مسلمانان درباره تحریف قرآن پرداخته و می نویسد: «تمام تلاش هایی که برای متهم ساختن شیعه به فرآهم آوردن قرآنی دیگر انجام گرفته با شکست مواجه شده است و هر دو فرقه شیعه و سنی در تمام مراسم و اهداف دینی خود از قرآنی واحد استفاده می کنند».

برخی از اشکالات دایره المعارف قرآن

یکی از اشکالات دایره المعارف قرآن را می توان کم توجهی به آرا و منابع قرآنی شیعه دانست، که البته این امر ممکن است از روی ضعف اطلاعات و مطالعات علمی و عدم دسترسی به منابع شیعه باشد، نه از روی تعصب و عناد. برای نمونه در مقاله «تفسیر قرآن در دوره جدید و معاصر»^{۴۴} نوشته راترود ویلانته^{۴۵} حتی نام یک تفسیر شیعی از ده تفسیر مهم شیعه را در قرون اخیر نمی برد. در حالی که تفاسیر ارجمند فراوانی در این هفت قرن از سوی علمای شیعه نوشته شده است، از جمله تفسیر جوامع الجامع از امین الدین طبری، تفسیر کنز الواحد از ابو عبدالرحمن سلمی، تفسیر بدیع القرآن از عبدالعظیم بن

عبدالواحد و نظایر آنها.

همچنین، باید به این نکته توجه داشت که هر نویسنده ای در صورتی می تواند مقاله ای عالمانه بنگارد که هم اطلاعات جامعی درباره آن موضوع داشته باشد و هم اکثر منابع مهم در آن موضوع را مطالعه کرده باشد. اما شرق شناس غربی معمولاً به دلیل مسلمان نبودن و عدم حضور در فضای فرهنگ اسلامی فاقد شرط اول است. از طرفی، کتابخانه های مراکز شرق شناسی اروپا همه منابع مهم را درباره هر موضوع اسلامی و قرآن به اندازه کتابخانه های کشورهای اسلامی ندارند (زمانی، ۱۳۸۵، ص ۵۰۵). متأسفانه دایره المعارف قرآن در برخی از مقالات دچار همین ضعف است، مثلاً لیا کینبرگ^{۴۶} در مقاله «تمثل و تجسم»^{۴۷} در این بحث قرآنی که دارای ماهیت عرفانی و فلسفی است وارد شده، اما متأسفانه نه تنها از هیچ کتاب و منبع فلسفی و عرفانی فلاسفه و عارفان بزرگ اسلام در توضیح تمثل و تجسم استفاده نکرده، بلکه حتی تنها آیه قرآن کریم مشتمل بر واژه تمثل، یعنی «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا» را نیز در مقاله ذکر نکرده است.

پی نوشت ها:

1. Review and Introduction to EQ (Encyclopaedia of the Qur'an)

2. amirvafa@gmail.com

۳. برای آشنایی با پنجاه اثر از مهم ترین آثار قرآن پژوهی از قدیم تا جدید بنگرید به: فصل هشتم کتاب قرآن شناخت، تألیف بهاء الدین خرمشاهی.

۴. در بین این آثار می توان از تاریخ قرآن اثر ثودور نولدکه یا قرآن تجزیه اثر ژول لایوم یاد کرد. این اثر را بعدها محمد فواد عبدالباقی به نام تفصیل آیات القرآن الکریم به عربی ترجمه کرد (امیرخانی، ۱۳۸۱، ص ۳۲۳).

۵. دایره المعارف منبعی است عموماً چندجلدی، حاوی دانش بشری یا مطالب مرتبط با یک حوزه خاص (دایره المعارف اختصاصی)، که با تعدادی نقشه و تصویر مزین شده و یک نمایه دقیق و تعدادی تصویر و صورتی از اختصارات را به همراه دارد (مرادی، ۱۳۷۲، ص ۸۳).

6. Leiden

۷. انتشارات بریل سیصدویست و پنجمین سالروز افتتاح خود را روز جمعه، بیست و سوم می ۲۰۰۸ / سوم خرداد ۱۳۸۷ جشن گرفت.

۸. برای اطلاعات بیشتر به سایت ناشر بریل مراجعه کنید:

کتاب
اطلاعات
از کتابخانه
مطالعات

۳۷. متأسفانه در این دایرةالمعارف، از قرآن پژوهان ایرانی نشانی نیست و در فهرست منابع این آثار، پژوهشگران ایرانی به چشم نمی‌خورند (امیرخانی، ۱۳۸۱، ص ۳۲۴).
38. Abul Fadl Mohsin Ebrahim
39. Biology as the Creation and Stages of Life
40. Family of the Prophet
41. Abu Zayd, N.
42. Newby, G.
43. Forgery (Vol. II II pp. 242244-)
44. Exegesis of the Quran: Early Modern and Contemporary
45. Rotraud Wielandt
46. Kinberg, L.
47. Apparition
- http://www.brill.nl
9. EQ
10. Jane Dammen McAuliffe
- از آثار دیگر وی (امیرخانی، ۱۳۸۱) می‌توان به اینها اشاره کرد:
- Abbasid Authority Affirmed: The Early Years of al-Mansur, State University of New York Press, 1995.
- Quranic Christians: An Analysis of Classical and Modern Exegesis: Perception of Christians in the Quran, Cambridge University Press, 1991.
11. Claude Gilliot
12. William A. Graham
13. Wadad Kadi
14. Andrew Rippin
15. Encyclopedia of Religion
16. Encyclopaedia of Islam (EI)
17. Encyclopaedia of Religion and Ethics
18. Encyclopedia of Philosophy
19. The new Encyclopedia Britanica
20. Encyclopedia Americana
21. International Encyclopedia
22. Cumulative Index
23. جلد دوم با ۲۶۳ مدخل (E-I) در سال ۲۰۰۲، جلد سوم (J-Q) سال ۲۰۰۳، جلد چهارم (P-Sh) در سال ۲۰۰۴، جلد پنجم (Si-Z) و جلد نمایه (جلد ششم) در سال ۲۰۰۶ چاپ و منتشر شد.
24. Offline
25. Single User
26. Multi User
27. Abbreviations
28. Author List (Pp. 116-)
29. Article List (Pp. 1636-)
30. Index of Proper Names (Pp. 36229-)
31. Bold
32. See
33. Arabic Words And Phrases (Pp. 229417-)
34. Index of Quran Citations (Pp. 417860-)
35. Fatima (Vol. II pp. 192194-)
36. Asani, Ali S.A.
- مأخذ:**
۱. اسکندرلو، محمد جواد (۱۳۸۲). «معرفی و نقد دایرةالمعارف قرآن»، قیسات، فصلنامه علمی - ترویجی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۹، ص ۲۶۷-۲۸۵.
۲. امیرخانی، غلامرضا (۱۳۸۱). «دایرةالمعارف قرآن: En-cyclopedia of the Quran». مجله مقالات و بررسی‌ها: مجله دانشکده الهیات دانشگاه تهران، دفتر ۷۱، تابستان ۱۳۸۱، ص ۳۲۳-۳۲۶.
۳. خرّمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۷۵). قرآن شناخت: مباحثی در فرهنگ آفرینی قرآن، تهران: طرح نو.
۴. رافعی، مصطفی صادق (۱۳۶۰). اعجاز قرآن و بلاغت محمد، تهران: بنیاد قرآن.
۵. زمانی، محمدحسن (۱۳۸۵). مستشرقان و قرآن: نقد و بررسی آراء مستشرقان درباره قرآن، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
۶. فولادوند، محمد مهدی (۱۳۸۰). قرآن شناسی، تهران: مؤسسه فرهنگی هنر سینمایی الست فردا.
۷. مرادی، نورالله (۱۳۷۲). مرجع شناسی: شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع، تهران: فرهنگ معاصر.
8. McAuliffe, Jane Dammen (General Editor) et al., (2001-2006). **Encyclopedia of Qur'an** 1st Edition. 5 vols. plus index., Leiden: Brill Publishers, ISBN 90-04-14743-8